

КЛІНІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА ПАТОПСИХОЛОГІЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ КОМОРБІДНОСТІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ПОРУШЕНЬ У ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА

Бровченко Анастасія Камілівна

кандидат психологічних наук,
доцент,

старший викладач кафедри спеціальної педагогіки і психології
та інклюзивної освіти

КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» ХОР
ORCID ID: 0000-0003-2208-296X

У статті здійснено теоретичний аналіз клінічних і патопсихологічних механізмів коморбідності інтелектуальних порушень у дітей з розладами аутистичного спектра (РАС). Актуальність дослідження зумовлена зростанням поширеності РАС, високою частотою поєднання аутистичної симптоматики з інтелектуальною недостатністю та складністю їх диференціальної діагностики, що має суттєві наслідки для вибору напрямів психологічної допомоги. Показано, що домінування клінічного підходу, орієнтованого на нозологічну класифікацію та опис симптомів, не завжди дозволяє розкрити психологічні механізми формування вторинних порушень і специфіку когнітивного та емоційно-поведінкового розвитку дитини.

У межах роботи здійснено порівняльний аналіз клінічних уявлень про коморбідність інтелектуальних порушень у разі РАС та патопсихологічних підходів до їх інтерпретації. Обґрунтовано, що інтелектуальна недостатність у дітей з РАС може мати різну психологічну природу і не завжди відображає первинний рівень пізнавальних можливостей дитини, а часто зумовлюється порушеннями комунікації, емоційної сфери та специфікою соціальної взаємодії. Патопсихологічний аналіз дозволяє виявити дисгармонійний характер розвитку психічних функцій, що маскується клінічними діагностичними категоріями. Особливу увагу приділено клінічним критеріям оцінки інтелектуальних порушень у структурі РАС, а також їх співвідношенню з результатами психологічного обстеження. Наголошено на значенні інтеграції клінічного та патопсихологічного підходів для більш глибокого розуміння механізмів коморбідності та побудови індивідуалізованих програм психологічної допомоги дітям з РАС та інтелектуальними порушеннями. Показано, що без урахування патопсихологічних даних клінічна інтерпретація інтелектуального дефіциту може бути спрощеною або неповною.

Ключові слова: клінічні та патопсихологічні механізми, розлади аутистичного спектра, інтелектуальні порушення, коморбідність, патопсихологічний аналіз, психологічна практика.

Brovchenko A. CLINICAL CHARACTERISTICS AND PATHOPSYCHOLOGICAL PATTERNS OF COMORBID INTELLECTUAL DISABILITIES IN CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDER

The article presents a theoretical analysis of clinical and pathopsychological mechanisms underlying the comorbidity of intellectual disabilities in children with autism spectrum disorders (ASD). The relevance of the study is determined by the increasing prevalence of ASD, the high rate of co-occurrence with intellectual impairment, and the complexity of differential diagnosis, which significantly affects developmental prognosis and the selection of psychological intervention strategies. It is shown that the dominance of a clinical approach focused on nosological classification and symptom description does not always provide sufficient insight into the psychological mechanisms of secondary impairments and the specific features of cognitive, emotional, and behavioral development.

The paper offers a comparative analysis of clinical interpretations of intellectual disability comorbidity in ASD and pathopsychological approaches to its understanding. It is argued that intellectual impairment in children with ASD may have different psychological origins and does not always reflect primary cognitive limitations. In many cases, it is associated with deficits in activity regulation, communication, emotional regulation, and social interaction. A pathopsychological perspective allows for identifying a disharmonic structure of mental development that may be obscured by rigid diagnostic categories.

The study emphasizes the importance of integrating clinical and pathopsychological approaches to achieve a deeper understanding of comorbidity mechanisms and to design individualized psychological support programs for children with ASD and intellectual disabilities.

Key words: clinical and pathopsychological mechanisms, autism spectrum disorders, intellectual disabilities, comorbidity, pathopsychological analysis, psychological practice.

Вступ. Сучасний етап розвитку нейропсихіатрії та спеціальної психології характеризується зростанням поширеності розладів аутистичного спектра та усвідомленням їх складної, багаторівневої структури. У дітей з РАС усе частіше виявляються супутні інтелектуальні порушення, що істотно

ускладнює як клінічну діагностику, так і організацію психологічної допомоги. Коморбідність у цьому випадку не зводиться до простого поєднання двох нозологічних одиниць, а формує якісно нову конфігурацію психічного розвитку, яка потребує спеціального теоретичного осмислення.

У науковому дискурсі домінує клінічний підхід до аналізу розладів аутистичного спектра, зосереджений на описі симптомів, синдромів та патогенетичних механізмів. Водночас пояснювальні можливості суто клінічного підходу є обмеженими, коли йдеться про психологічну структуру порушень, особливості формування пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери та поведінки дитини. За таких умов психологічна практика нерідко спирається на фрагментарні уявлення про порушення розвитку, що знижує ефективність психокорекційної та консультативної роботи.

Сучасні дослідження свідчать, що проблема коморбідності виходить за межі окремих нозологій і є характерною для нейророзвиткових порушень загалом. Зокрема, Е. Бонті зі співавторами наголошує на надзвичайно високій частоті поєднання різних розладів розвитку та обмежених клінічній доцільності жорсткого розмежування діагностичних категорій, що актуалізує потребу у міждисциплінарному та психологічно орієнтованому аналізі [1].

У цьому контексті особливої ваги набуває патопсихологічний аналіз, який дозволяє розглядати інтелектуальні порушення у дітей з РАС не лише як клінічний факт, а як систему змінених психічних механізмів, що визначають специфіку розвитку та функціонування особистості. Поєднання клінічного і патопсихологічного підходів створює підґрунтя для глибшого розуміння природи коморбідності та обґрунтованого вибору напрямів психологічної допомоги.

Метою статті є теоретичний аналіз клінічних і патопсихологічних механізмів коморбідності інтелектуальних порушень у дітей з розладами аутистичного спектра та визначення їх значення для психологічної практики.

Матеріали та методи. Матеріалами дослідження слугували сучасні наукові публікації вітчизняних та зарубіжних авторів, присвячені проблемі розладів аутистичного спектра, інтелектуальних порушень та їх коморбідності, а також клінічні настанови і оглядові праці, що відображають актуальний стан досліджуваної проблеми. До аналізу було залучено джерела з галузі клінічної психології, патопсихології, нейропсихіатрії та спеціальної психології, опубліковані переважно у фахових наукових виданнях та міжнародних базах даних.

Методологічну основу дослідження становили загальнонаукові та спеціальні теоретичні методи. У роботі застосовано метод теоретичного аналізу для виявлення підходів до розуміння коморбідності інтелектуальних порушень у дітей з розладами аутистичного спектра, порівняльний аналіз – для співвіднесення клінічних і патопсихологічних інтерпретацій досліджуваних порушень, а також метод узагальнення з метою систематизації наявних наукових уявлень.

У процесі дослідження використовувався структурно-функціональний підхід, що дозволив розглянути інтелектуальні порушення як складник цілісної системи психічного розвитку дитини з РАС та окреслити психологічні механізми, які лежать в основі формування коморбідної симптоматики. Отримані узагальнення стали підґрунтям для визначення значення поєднання клінічного та патопсихологічного підходів у психологічній практиці.

Результати. Сучасні дослідження свідчать про високу частоту поєднання розладів аутистичного спектра з інтелектуальними порушеннями, що розглядається як одна з ключових характеристик клінічної гетерогенності РАС. За даними клінічних і епідеміологічних досліджень (Хачадурян та ін.; Поляк та ін.), інтелектуальні порушення різного ступеня вираженості виявляються у значній частині дітей з РАС, що суттєво ускладнює як діагностичний процес, так і прогноз розвитку [2; 3].

У клінічному дискурсі коморбідність РАС та інтелектуальних порушень традиційно інтерпретується крізь призму нейробіологічних, генетичних і патогенетичних чинників. Зокрема, в працях А.М. Грабрукера та А. Поляка, Р.М. Кубіної, С. Гіріраджана підкреслюється роль спільних етіологічних механізмів, а також труднощі диференціальної діагностики, коли прояви інтелектуальної недостатності маскують або, навпаки, підсилюють аутистичну симптоматику [3; 4].

Водночас у межах клінічного підходу інтелектуальні порушення у разі РАС часто розглядаються як відносно стабільна характеристика стану дитини, що визначається рівнем загального інтелектуального розвитку та вираженістю когнітивного дефіциту. Така позиція, хоча і є важливою для медичної класифікації та прогнозування, виявляється обмеженою щодо пояснення психологічних механізмів формування коморбідної симптоматики та її динаміки в процесі розвитку.

З позицій патопсихології інтелектуальні порушення у дітей з розладами аутистичного спектра розглядаються не лише як кількісне зниження пізнавальних можливостей, а як якісно специфічні порушення структури пізнавальної діяльності. У дослідженнях С. Панераї зі співавторами та С. Лю з співавторами наголошується, що у разі РАС спостерігається дисгармонійний характер розвитку когнітивних функцій, коли відносна збереженість окремих операцій поєднується з глибокими труднощами узагальнення, символізації та регуляції діяльності [5; 6].

Патопсихологічний аналіз дозволяє виявити, що інтелектуальні порушення у структурі РАС тісно пов'язані з дефіцитами регуляторних механізмів, порушеннями довільності, обмеженістю когнітивної

гнучкості та труднощами переходу від конкретних форм мислення до абстрактних. Такі особливості не завжди корелюють із показниками загального інтелекту, але істотно впливають на здатність дитини до навчання та соціальної адаптації [5].

Важливим патопсихологічним аспектом є також взаємозв'язок інтелектуальних порушень із емоційно-вольовою сферою. А.М. Грабрукер стверджує, що труднощі емоційної регуляції, висока тривожність, фрустраційна нестійкість та ригідність поведінки, характерні для дітей із РАС, можуть вторинно ускладнювати пізнавальну діяльність і створювати враження більш глибокого інтелектуального дефіциту, ніж це має місце насправді [4].

У вітчизняних клінічних дослідженнях розлади аутистичного спектра розглядаються передусім у контексті нейророзвиткових порушень зі складною етіологією та високою частотою супутніх когнітивних і поведінкових розладів. Українські автори (Ю. Г. Антипкін та ін., 2019; І.А. Марценковський, І.І. Марценковська, 2019) наголошують на значній поширеності інтелектуальних порушень серед дітей із РАС та розглядають їх як важливий чинник, що визначає тяжкість клінічного перебігу і прогноз розвитку дитини [7; 8].

У межах клінічного підходу коморбідність інтелектуальних порушень у разі РАС здебільшого описується крізь призму нозологічної структури, патогенезу та нейробіологічних механізмів. Так, у клінічних настановах МОЗ України інтелектуальні порушення розглядаються як частий супутній стан у разі РАС, що потребує ранньої діагностики та міждисциплінарного супроводу. Водночас клінічний аналіз зосереджується переважно на симптоматиці та діагностичних критеріях, залишаючи поза увагою психологічні механізми формування пізнавальної діяльності та адаптації дитини [9].

Патопсихологічний підхід дозволяє доповнити клінічну картину аналізом якісної структури інтелектуальних порушень у разі РАС. На відміну від формальної оцінки рівня інтелекту, патопсихологічний аналіз спрямований на вивчення особливостей мислення, регуляції діяльності, довільності та соціального пізнання. У роботах К.С. Гальчина підкреслюється, що клінічні прояви РАС у дітей характеризуються значною нерівномірністю психічного розвитку, що ускладнює однозначну інтерпретацію інтелектуальних показників без урахування психологічної структури порушень [10].

З позицій патопсихології інтелектуальні порушення у разі РАС не можуть розглядатися ізольовано від аутистичної симптоматики, оскільки саме вона визначає своєрідність когнітивного функціонування, зокрема, труднощі узагальнення, символізації та перенесення засвоєних способів дії. Таким чином, клінічний і патопсихологічний підходи не дублюють один одного, а виконують різні аналітичні функції: клінічний підхід окреслює медико-біологічні межі порушення, тоді як патопсихологічний розкриває механізми його психологічної реалізації.

Результати клінічних досліджень свідчать про необхідність комплексного підходу до допомоги дітям з РАС та коморбідними інтелектуальними порушеннями, що передбачає залучення фахівців різного профілю. У клінічних рекомендаціях підкреслюється важливість раннього втручання та індивідуалізованого супроводу таких дітей з урахуванням тяжкості когнітивних і поведінкових порушень [9].

Водночас для психологічної практики принципово важливим є не лише встановлення клінічного діагнозу, але й розуміння патопсихологічних механізмів коморбідності. Патопсихологічний аналіз дозволяє виявити провідні порушення психічної діяльності, співвідношення первинних і вторинних труднощів, а також зони відносної збереженості, що мають опорне значення для корекційно-розвиткової роботи.

Як показують клініко-психопатологічні спостереження (Ю.Г. Антипкін та ін., 2019; К.С. Гальчин, 2018), інтелектуальні порушення у разі РАС часто поєднуються з емоційною нестабільністю, порушеннями поведінкової регуляції та труднощами соціальної взаємодії [7; 10]. У психологічній практиці ці прояви нерідко сприймаються як поведінкові проблеми, що ускладнює вибір адекватних методів допомоги. Патопсихологічний підхід дозволяє розглядати такі труднощі як наслідок специфічної структури психічного розвитку, а не лише як прояви небажаної поведінки.

Отже, інтеграція клінічних знань із патопсихологічним аналізом створює підґрунтя для побудови психологічної допомоги, орієнтованої на реальні можливості дитини та особливості її розвитку. Такий підхід сприяє підвищенню ефективності психологічної практики та забезпечує більш глибоке розуміння коморбідності інтелектуальних порушень у дітей з розладами аутистичного спектра.

Висновки. У результаті теоретичного аналізу встановлено, що коморбідність інтелектуальних порушень у дітей з розладами аутистичного спектра має системний характер і не може бути пояснена виключно в межах клінічного підходу. Хоча клінічний аналіз забезпечує необхідні уявлення про етіологію та патогенез розладів, він виявляється недостатнім для розуміння психологічних механізмів формування інтелектуальних порушень у разі РАС.

Патопсихологічний підхід дозволяє розкрити якісну своєрідність пізнавальної діяльності, регуляції поведінки та соціального пізнання у дітей з РАС, а також диференціювати первинні й вторинні порушення інтелектуального розвитку. У цьому контексті клінічний і патопсихологічний підходи слід розглядати як взаємодоповнювальні, інтеграція яких створює підґрунтя для більш адекватної інтерпретації коморбідних порушень.

Застосування патопсихологічного аналізу у психологічній практиці сприяє індивідуалізованому розумінню особливостей розвитку дітей з РАС та підвищує ефективність міждисциплінарної взаємодії фахівців у процесі надання допомоги.

Отримані узагальнення створюють підґрунтя для подальших міждисциплінарних досліджень коморбідності у разі РАС та можуть бути використані у психологічній практиці для уточнення напрямів діагностичної та корекційної роботи. Врахування патопсихологічних механізмів у поєднанні з клінічними даними дозволяє уникнути редукціоністських пояснень і сприяє більш цілісному розумінню розвитку дітей з розладами аутистичного спектра.

Література:

1. Bonti E., Zerva I.K., Koundourou C., Sofologi M. The high rates of comorbidity among neurodevelopmental disorders: reconsidering the clinical utility of distinct diagnostic categories. *Journal of Personalized Medicine*. 2024. Vol. 14, № 3. Article 300. DOI: 10.3390/jpm14030300.
2. Khachadourian V., Mahjani B., Sandin S. et al. Comorbidities in autism spectrum disorder and their etiologies. *Translational Psychiatry*. 2023. Vol. 13, № 1. Article 71. DOI: 10.1038/s41398-023-02374-w.
3. Polyak A., Kubina R.M., Girirajan S. Comorbidity of intellectual disability confounds ascertainment of autism: implications for genetic diagnosis. *American Journal of Medical Genetics Part B: Neuropsychiatric Genetics*. 2015. Vol. 168, № 7. Pp. 600–608. DOI: 10.1002/ajmg.b.32338.
4. Grubruker A.M. (ed.). *Autism Spectrum Disorders*. Brisbane : Exon Publications, 2021. DOI: 10.36255/exonpublications.autismspectrumdisorders.2021.
5. Panerai S., Tasca D., Ferri R., Genitori D'Arrigo V., Elia M. Executive functions and adaptive behaviour in autism spectrum disorders with and without intellectual disability. *Psychiatry Journal*. 2014. Article ID 941809. DOI: 10.1155/2014/941809.
6. Liu S., Zeng D., Yi C., Zhu M. Neurocognitive mechanisms underlying autism spectrum disorders: a literature review. *Frontiers in Psychiatry*. 2025. Vol. 16. Article 1633658. DOI: 10.3389/fpsy.2025.1633658.
7. Антипкін Ю.Г., Кирилова Л.Г., Юзва О.О., Мірошников О.О. Проблема розладів аутистичного спектра у дітей з позиції дитячого невролога. *Журнал Національної академії медичних наук України*. 2019. Т. 25, № 2. С. 188–195.
8. Марценковський І.А., Марценковська І.І. Розлади аутистичного спектра: чинники ризику, особливості діагностики та терапії. *НейроNEWS: психоневрологія та нейропсихіатрія*. 2019. № 1 (102). С. 24–30.
9. Аутизм у дітей : адаптована клінічна настанова, заснована на доказах. Київ : Державний експертний центр МОЗ України, 2015. 252 с. URL: https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/2015_341_akn_autism_dit.pdf.
10. Гальчин К.С. Розлади спектра аутизму в дітей: клініко-психопатологічні особливості перебігу : монографія. Житомир : Вид-во О.О. Євснок, 2018. 176 с.

References:

1. Bonti, E., Zerva, I.K., Koundourou, C., & Sofologi, M. (2024). The high rates of comorbidity among neurodevelopmental disorders: Reconsidering the clinical utility of distinct diagnostic categories. *Journal of Personalized Medicine*, 14(3), Article 300. DOI: <https://doi.org/10.3390/jpm14030300>.
2. Khachadourian, V., Mahjani, B., Sandin, S., Kolevzon, A., Buxbaum, J. D., Reichenberg, A., & Janecka, M. (2023). Comorbidities in autism spectrum disorder and their etiologies. *Translational Psychiatry*, 13(1), Article 71. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41398-023-02374-w>.
3. Polyak, A., Kubina, R.M., & Girirajan, S. (2015). Comorbidity of intellectual disability confounds ascertainment of autism: Implications for genetic diagnosis. *American Journal of Medical Genetics. Part B: Neuropsychiatric Genetics*, 168(7). 600–608. DOI: <https://doi.org/10.1002/ajmg.b.32338>.
4. Grubruker, A.M. (Ed.). (2021). *Autism spectrum disorders*. Brisbane, AU: Exon Publications. Open access monograph. DOI: <https://doi.org/10.36255/exonpublications.autismspectrumdisorders.2021>.
5. Panerai, S., Tasca, D., Ferri, R., Genitori D'Arrigo, V., & Elia, M. (2014). Executive functions and adaptive behaviour in autism spectrum disorders with and without intellectual disability. *Psychiatry Journal*. Article 941809. DOI: <https://doi.org/10.1155/2014/941809>.
6. Liu, S., Zeng, D., Yi, C., & Zhu, M. (2025). Neurocognitive mechanisms underlying autism spectrum disorders: A literature review. *Frontiers in Psychiatry*, 16, Article 1633658. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsy.2025.1633658>.
7. Antypkin, Yu.H., Kyrylova, L.H., Yuzva, O.O., & Mirosnykov, O.O. (2019). Problema rozladiv autystychnoho spektra u ditei z pozytsii dytiachoho nevroloha [Autism spectrum disorders in children from the perspective of pediatric neurology]. *Journal of the National Academy of Medical Sciences of Ukraine*, 25(2), 188–195 [in Ukrainian].
8. Martsenkovskiy, I.A., & Martsenkovska, I.I. (2019). Rozlady autystychnoho spektra: chynnyky ryzyku, osoblyvosti diahnostryky ta terapii [Autism spectrum disorders: Risk factors, diagnostic and therapeutic features]. *NeuroNews: Psykhonevrolohiia ta Neuropsykhiiatryia*, 1(102), 24–30 [in Ukrainian].
9. Autyzm u ditei [Autism in children]. (2015). Adaptovana klinichna nastanova, zasnovana na dokazakh [Adapted evidence-based clinical guideline]. Kyiv: State Expert Center of the Ministry of Health of Ukraine. Retrieved from: https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/2015_341_akn_autism_dit.pdf [in Ukrainian].
10. Halchyn, K.S. (2018). Rozlady spektra autyzmu v ditei: kliniko-psykhopatolohichni osoblyvosti perebihu [Autism spectrum disorders in children: Clinical and psychopathological features]. Zhytomyr: O.O. Yevsnok Publishing [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 13.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 12.03.2026